

İslâm dünyasında her zaman takdir edilmiştir. Utbî'nin, eserini yazarken Ebû İshak es-Sâbî'nin Büveyhî tarihine dair *Kitâbü't-Tâci'sini* örnek aldığı görülmektedir. Gazneli hükümdarlarını methedip kahramanlıklarını zikretmesine rağmen eserinde onların döneminin karanlık yönlerini de anlatmış, Gazneliler Devleti'nin batı kısımlarındaki olaylarla daha çok ilgilenmiştir. Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan *Târîhu'l-Yemîni* yayımlanmış (nşr. Aloys Sprenger, Delhi 1847, Kahire 1286 [el-Fethu'l-Vehbî'nin hâmişinde], [Bulak 1290], İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'inin hâmişinde, Lahore 1300/1883), İhsan Zünûn es-Sâmirî eserini tenkitli neşrini gerçekleştirmiştir (Beyrut 1424/2004). Ali b. Zeyd el-Beyhâkî *Târîhu'l-Yemîni'ye Meşâribü't-tecârib ve gâvâribü'l-garâ'ib* adıyla bir zeyil yazmış, ayrıca eser üzerine muhtelif şerhler kaleme alınmıştır. Bunların en meşhurları Ebû Abdullah Hamîdüddin Mahmûd b. Ömer en-Necâtî en-Nisâbü'rî'nin *Besâtînü'l-fuzalâ' ve reyâhînü'l-uqalâ'* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3357; Süleymaniye Ktp., Fâhîh, nr. 4410, Yenicami, nr. 859-860), Osmanlı âlimi Ahmed el-Menîni'nin *el-Fethu'l-vehbî 'alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî* adlı eserleridir. Son kitap iki cilt halinde neşredilmiştir (Kahire 1286).

Ebû Ş-Şeref Necîbüddin Nâsîh b. Zafer Cerbâzekânî (Curfâdakânî), *Târîhu'l-Yemîni'yi* 603'te (1206) Azerbaycan Atabegleri memlüklerinden Atabeg Cemâleddin Uluğ Barbeg Ay-aba'nın veziri Ebû'l-Kâsım Ali b. Hüseyin'in isteğiyle Farsça'ya tercüme etmiş (*Terceme-i Târîh-i Yemîni*, Tahran 1272; nşr. Ca'fer-i Şiâr, Tahran 1345 hş./1966), J. Reynolds tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (*The Kitab-i Yamini, Historical Memories of the Amir Sabuktigin and The Sultan Mahmud of Ghazna*, London 1858, 1967, Lahore 1975). Ayrıca Hindistan'la ilgili kısımları Sir H. M. Elliot ve J. Dowson tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir (*The History of India as Told by its own Historians*, London 1869 → New York 1966, II, 14-52). Eserin *Terceme-i Emîni* ve *Terceme-i Târîh-i Yemîni* adıyla yapılan (Delhi 1886, 1888) başka tercümeleleri de vardır (Hânâbâ, I, 1279-1280). Eseri Kilisli Rifat Türkçe'ye çevirmiştir. *Târîhu'l-Yemîni* Ali b. Zeyd el-Beyhâkî, İzzeddin İbnü'l-Esîr, Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî, Mînhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, İbn Hallikân, Zehebî ve Mîrhând gibi birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmış, Muhammed b. Ahmed en-Nesevî de eserine örnek almıştır. Ebû Mansûr es-

Seâlibî, Utbî'nin *Le'â'ifü'l-küttâb* gibi daha başka eserler yazdığını kaydederse de (*Yetîmetü'd-dehr*, IV, 397-406) bunların günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır (ona nisbet edilen diğer eserler için bk. *el-Yemîni*, neşredenin girişi, s. h, t).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî, *el-Yemîni fi şerhi ahbârî's-sultân Yemîni'd-devle ve emîni'l-mille Maḥmûd el-Gaznevî* (nşr. İhsan Zünûn es-Sâmirî), Beyrut 1424/2004, neşredenin girişi, s. c-f; a.mlf., *Târîh-i Yemîni* (trc. Cerbâzekânî, nşr. Ca'fer-i Şiâr), Tahran 1345 hş., s. 146, 214, 263, 324, 402, 483, 485, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 15-16, 22-25; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377/1957, IV, 397-406; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 250-252; Brockelmann, *GAL*, I, 382-383; *Suppl.*, I, 547-548; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran: 994-1040*, Edinburgh 1963, s. 9-10, 86, 279, not 105; a.mlf., "Early Sources for the History of the First Four Ghaznavid Sultans (977-1041)", *IQ*, VII/1-2 (1963), s. 5-7; a.mlf., "al-Utbî", *EP* (İng.), X, 945; Hânâbâ, *Fihrist*, I, 1279-1280; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1980, II, 384-385; R. Rubinacci, "Upon the 'al-Ta'rikh al-Yamîni'" of Abû Nasr al-Utbî", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli 1982, s. 463-467; J. S. Meisami, *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century*, Edinburgh 1999, s. 47-66; Th. Nöldeke, "Über das Kitâb Jamini des Abû Nasr Muḥammad Ibn Abd al-Ğabbâr al-Utbî", *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, XXIII (1857), s. 15-102; Ali Anooshahr, "Utbî and the Ghaznavids at the Foot of the Mountain", *Jr.S.* XXXVIII/2 (2005), s. 271-294; Andrew C. S. Peacock, "Utbî's al-Yamîni: Patronage, Composition and Reception", *Arabica*, LIV/4, Leiden 2007, s. 500-524; M. Nazim, "Utbî", *İA*, XIII, 83; Sîtar Üdî, "Târîh-i Yemîni", *Dânişnâme-yi Cihân-ı İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 262-264.

ERDOĞAN MERÇİL

UTBÎ, Muhammed b. Ahmed

(محمد بن أحمد التبي)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Ahmed b. Abdilazîz b. Utbe
el-Utbî el-Kurtubî
(ö. 255/869)

el-Utbiyye adlı eseriyle tanınan Endülüslü Mâlikî fakihî.

Doğum tarihi bilinmemektedir. Soy, Utbe b. Ebû Süfyân'a ya da tercih edilen görüşe göre bu ailenin mevâlisinden Ebû Yezîd'e dayandığı için Utbî diye tanınır. Utbe adlı büyük dedesinden dolayı bu şekilde anıldığına dair bir rivayet de bulunmaktadır (Kâdî İyâz, IV, 253-254; Burhâneddin İbn Ferhûn, s. 336). Endülüslü İmam Mâlik'in fikhî görüş ve fetvalarının hâkim ol-

duğu ve Mâlikî mezhebinin teşekkül etmeye başladığı dönemde, muhtemelen Emîr I. Hakem'in (796-822) son yıllarıyla II. Abdurrahman döneminin (822-852) başlarında Kurtuba'da (Cordoba) yetişti ve başta Mâlik'in öğrencilerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leyis olmak üzere devrin tanınmış âlimlerinden ders aldı. Daha sonra çıktığı ilim yolculuğunda Mısır ve Kayrevan'da kalarak Mâlik'in Mısırlı öğrencileri İbnü'l-Kâsım, Eşheb ve İbn Vehb'e talebelik yapan âlimlerle görüştü; özellikle Asbağ b. Ferec ve Sahnûn'dan istifade etti. İmam Mâlik ile Mısırlı öğrencilerinin yanı sıra Mısır ve Kayrevanlı ikinci nesil Mâlikî fakihlerinin fikhî görüş ve fetvalarını kapsayan zengin bir fikhî birikimiyle Kurtuba'ya döndü; burada fikhî eğitimine başladı. Aynı zamanda tefsir dersleri de veren Utbî, İmam Mâlik'in öğrencilerinden Ebû Mûsâ Abdurrahman b. Mûsâ el-Hevârî'nin tefsirini okuttu. Çok sayıdaki öğrencisi arasında İbn Lübâbe, Ebû Sâlih Eyyûb b. Süleyman el-Meâfirî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Abdülazîz el-Kurtubî (İbnü'l-Harrâz), Muhammed b. Futays el-Gâfikî, Ebû Saîd Osman b. Cerîr el-Kilâbî, Ebû Yahyâ Muhammed b. Üsâme es-Saraksûtî, Abdullah b. Muhammed el-A'rec, Saîd b. Osman el-A'nâkî, Ebû Abdullah Muhammed b. Gâlib İbnü's-Saffâr, Ahmed b. Abdüsselâm el-Kurtubî, Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz sayılabilir. Utbî 254 (868) veya tercih edilen görüşe göre 255 (869) yılında vefat etti.

Eğitim, telif ve fetva faaliyetleriyle Endülüslü Mâlikî mezhebinin teşekkülünde etkili olan İbn Müzeyn, Yahyâ b. İbrâhim diye de tanınan Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Hâlid el-Kurtubî (İbn Mürtenil), Ebû'l-Kâsım Asbağ b. Hafîl el-Kurtubî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. İbrâhim b. İsâ el-Kurtubî gibi üçüncü nesil Mâlikî fakihleri arasında yer alan Utbî, muhtemelen Emîr I. Muhammed döneminde bu âlimlerle birlikte Kurtuba'daki resmî fetva ve müşavere heyetinde bulundu. Bunların ortak özelliği İmam Mâlik ve öğrencilerinin görüş ve icthadlarını esas alan, bu görüşlerin (mesâil) ezberlenmesi, öğretilmesi ve uygulamaya aktarılmasıyla sınırlı bir re'y fikhî anlayışına ve büyük ölçüde *el-Muvaḫḫa'a* dayanan bir hadis birikimine sahip olmalarıydı. Erken dönem Endülüslü ehl-i hadis fakihlerinden Beyyânî'nin Utbî, İbn Müzeyn ve İbn Mürtenil'e reddiye niteliğindeki eserine *er-Red 'ale'l-muḫallide* (*el-İzâh fi'r-red 'ale'l-muḫallidin*) adını vermesi, Utbî'nin de arala-

UTBÎ, Muhammed b. Ahmed

rında bulunduğu söz konusu âlimlerin Mâlik ve öğrencilerinin görüşlerini taklit esasına dayanan bir mezhep fihri teşkil etmeye başladıklarını gösterir. Bunların arasında Utbî'yi öne çıkaran en önemli husus, Endülüs Mâlikîliği'ne hâkim rengini veren İbnü'l-Kâsım çizgisini kalıcı hale getiren *el-‘Utbîyye* adlı eseridir.

el-‘Utbîyye, *el-Mesâ'ilü'l-müstahre- ce mine'l-esmî'a / mine's-semâ'ât mim-mâ leysa fi'l-Müdevvene* ve kısaca *el-Müstahre*ce diye de anılır. Mâlikî mezhebinin teşekkül döneminde farklı Mâlikî çevrelerince Mâlik b. Enes ve öğrencileriyle bir sonraki kuşağa mensup Mâlikî fakihlerinin fikhî görüşlerini derlemek amacıyla yazılan ve mezhep içi fikhî faaliyetlerin temel kaynağı kabul edilen eserler (ümme-hât / devâvîn) arasında Endülüs Mâlikîleri'nin *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'dan sonra en çok itibar ettikleri kaynaktır. Eser kısa zamanda, daha önce İbn Habîb es-Sülemî tarafından kaleme alınan ve yine ümmehât içinde mütalaa edilen *el-Vâzıha*'nın yerini almıştır. Bunun en önemli sebebi, Endülüs'te İsa b. Dînâr ve hocası Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ile belirginleşen Mısır Mâlikîliği ve İbnü'l-Kâsım tercihinin resmî mezhep haline dönüşmeye başladığı bir aşamada Utbî'nin eserinde büyük ölçüde İbnü'l-Kâsım ve öğrencilerinin rivayet ve icthadlarına ağırlık vermesi, buna karşılık İbn Habîb'in başta İbnü'l-Mâcişûn olmak üzere Mâlik'in Medineli öğrencilerinin rivayet ve icthadlarını Endülüs'te yaygınlaştırmaya çalışması, ayrıca *el-Muvafta*' ile sınırlı kalmayan bir hadis anlayışına sahip bulunmasıdır.

Başka kaynaklarda yer almayan şâz rivayetleri ihtiva etmesi ve sağlam bir rivayet metoduna dayanmaması sebebiyle *el-‘Utbîyye* ciddi eleştiriler almış olmakla birlikte kısa bir süre içinde Endülüs'te Mâlikî fikhinin öğretiminde ve uygulanmasında başvurulan temel kaynak haline gelmiş, kadî tayinlerinde fakihlerin *el-Müdevvene* ve *el-‘Utbîyye*'deki meseleleri ezbere bilmeleri şartı aranmıştır. Eserin bu şöhreti kazanmasında hem Utbî'ye hem de İbn Habîb'e öğrencilik yapan, döneminde Endülüs'te Mâlikîler'in fetva reisi sayılan, aynı zamanda buradaki ehl-i hadîs çevresine de yakın duran İbn Lübâbe'nin önemli rolü olmuştur. Utbî'nin özellikle İmam Mâlik'in ve sonraki nesillerin fikhî görüş ve icthadlarını iyi bilmesini ve derleme konusundaki başarısını dile getiren İbn Lübâbe hayatı boyunca öğrencilerine *el-‘Utbîyye*'yi okutmuş ve eseri, birtakım

şâz rivayetlerle rivayet hakkı olmaksızın nakledilmiş meseleler ihtiva etmesi sebebiyle eleştirenlere derslerinde bu tür meseleleri muteber kaynaklarla mukayeseli şekilde okuttuğunu söyleyerek karşılık vermiştir. Endülüs'te *el-‘Utbîyye*'nin İbn Lübâbe rivayeti meşhur olmakla birlikte bu rivayette eserin "Kitâbü'l-Câmi" adlı son bölümünün bulunmadığı ve bu kısım Muhammed b. Futays ve Ebû Saîd Osman b. Cerîr rivayetlerinden tamamlandığı söylenmiştir (İbn Hayr, s. 208-209). İbn Lübâbe'nin yaptığı mukayeseli incelemenin bir benzerini yaklaşık iki yüzyıl sonra İbn Rüşd el-Ced yapmış ve Utbî'nin eserini âdetâ ebedileştirmiştir. Derslerinde *el-Müdevvene*'nin yanı sıra *el-‘Utbîyye*'yi de okutan İbn Rüşd, *el-Müdevvene* okumalarına giriş niteliğindeki *el-Muqaddimâtü'l-mümehhidât* adlı eserinin ardından kaleme aldığı *el-Beyân ve't-tahşîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-tâ'il fi mesâ'ilü'l-Müstahre*ce adlı hacimli şerhte (nşr. M. Haccî v.dğr., I-XX, Beyrut 1404-1407/1984-1987) *el-‘Utbîyye*'deki her meseleyi başta *el-Müdevvene* olmak üzere diğer temel kaynaklar ve muteber rivayetler ışığında değerlendirmiştir. İbn Rüşd'ün kısa zamanda şöhret bulan ve VI. yüzyıldan itibaren *el-‘Utbîyye*'nin yerine geçen bu eseri, günümüze ulaşması ve asıl metnin tamamını sonraki nesillere aktarması bakımından oldukça önemlidir.

el-‘Utbîyye, Utbî'nin öğrencilerinden Muhammed b. Üsâme es-Sarakustî ile Yahyâ b. Abdülazîz el-Kurtubî vasıtasıyla Kayrevan'a ulaşmış ve ikincisinin rivayeti meşhur olmuştur. Sahnûn'un öğrencilerinden Yahyâ b. Ömer el-Kinânî'nin *el-Muntehabe* adlı bir ihtisar çalışması yapması (Kâdî İyâz, IV, 359) *el-‘Utbîyye*'nin IV. yüzyıldan itibaren Kayrevan çevresinde de yaygınlaştığını gösterir. Bir sonraki yüzyılda *el-Müdevvene* dışında farklı Mâlikî çevrelerince derlenen ümmehâtın içerdiği mezhep birikimini *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât* adlı eserinde bir araya getiren İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî de bu eserin de en çok başvurduğu birkaç kaynaktan biri olan *el-‘Utbîyye* üzerine *Tehzîbü'l-‘Utbîyye* (Kâdî İyâz, VI, 218) ya da *Tebvîbü'l-Müstahre*ce (İbnü'n-Nedîm, s. 250; Sezgin, I, 472; Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, III, 1669) diye bilinen bir çalışma yapmış, bu eser XIX. yüzyıla kadar bazı bölgelerde medrese müfredatında yer almıştır (Füllânî, s. 159).

Utbî'nin eserinin ana malzemesini, Mısrılı öğrencileri İbnü'l-Kâsım ve Eşheb ile

Medineli öğrencisi Abdullah b. Nâfi'in Mâlik'ten dinledikleri mesâile dair kayıtlarla (semâ) Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Asbağ b. Ferec ve Sahnûn'un İbnü'l-Kâsım'dan dinledikleri mesâil kayıtları teşkil eder. İlk üç semâ hocası Sahnûn'dan rivayet eden Utbî, Sahnûn ve Asbağ'ın fetva ve icthadlarını onlardan bizzat dinlemiş ve bunları "Nevâzilü Sahnûn" ve "Nevâzilü Asbağ" adıyla eserine dahil etmiştir. *el-‘Utbîyye*'de bu altı semâ ve iki nevâzil dışında yedi semâ ve bir nevâzil daha yer alır: Endülüslü İsa b. Dînâr, İbn Mürtenil ve Abdülmelik b. Hasan'la (Zûnân) Mısrılı Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ebû'l-Gamr ve Kayrevanlı Mûsâ b. Muâviye es-Sumâdîhî'nin hocaları İbnü'l-Kâsım'dan; Zûnân'ın Eşheb ve İbn Vehb'den rivayet ettikleri mesâil ile İsa b. Dînâr'ın derslerinde kaydedilmiş, onun görüşlerini içeren *Nevâzilü 'İsâ b. Dînâr*. Utbî'nin son sekiz derlemeyi söz konusu kişilerden doğrudan rivayet edip etmediği kesin olarak bilinmediği gibi İmam Mâlik'in Endülüslü öğrencisi Şebtûn'un hocasından rivayet ettiği mesâil derlemesinden (semâu Ziyâd) bir yerde (İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahşîl*, II, 227-228), Kayrevanlı öğrencisi Abdülmelik b. Ömer b. Gânim'in semâından bir yerde (*a.g.e.*, XVIII, 599-620), Medineli öğrencisi Mutarriş b. Abdullah'ın *Nevâzil*'inden iki yerde (*a.g.e.*, II, 352-356; VII, 488-489) ve Endülüslü Hüseyin b. Âsım'ın hocası İbnü'l-Kâsım'dan rivayet ettiği semâdan üç yerde (*a.g.e.*, X, 335-351; XI, 371-376; XV, 421-433) naklettiği rivayetleri kimden aldığı konusunda da bilgi bulunmamaktadır. *el-Beyân ve't-tahşîl*'de nakledilen semâlar için birkaç istisna dışında (III, 93; VI, 429; IX, 159; XI, 5; XIV, 345; XV, 149) sened zikredilmediği ve İbn Rüşd bu gibi hususlarda açıklama yapmadığı için *el-‘Utbîyye*'deki kitapların rivayeti ve esere nasıl girdiği konusundaki belirsizlikler giderilememektedir.

Bütün fikhî konularını içeren *el-‘Utbîyye* abdest bölümüyle (Kitâbü'l-Vudû') başlayıp *el-Muvafta*' başta olmak üzere Mâlikî fikhî kitaplarının sonunda genellikle yer alan, haramlar-helâllerle bazı âdâb-ı muâşeret meselelerinin ele alındığı "Kitâbü'l-Câmi" bölümüyle sona erer. İbn Ebû Zeyd'in *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*'ta *el-‘Utbîyye*'den nakilde bulunurken atıf yaptığı kitap adlarının *el-Beyân ve't-tahşîl*'deki kitap adlarıyla aynı olması *el-‘Utbîyye*'nin konu tasnifinin bu iki eserden daha önceki bir tarihte yapıldığını gösterir. Nitekim İbn Rüşd'ün *el-Beyân ve't-tahşîl*'de *el-‘Utbîyye*'nin kendisine ulaşan

tasnifli halini esas aldığı anlaşılmaktadır (İbn Rüşd, *Fetâvâ İbn Rüşd*, III, 1518-1520). Buna rağmen günümüze ulaşmayan *el-‘Utbiyye*’nin konu tasnifinin ne ölçüde Utbî tarafından yapıldığı kesin şekilde bilinmemektedir. Hattâb’a göre Utbî, farklı hocalarından aldığı malzemeyi fıkıh bablarına göre tasnif edip bu bablar altında müstakim tertibiyle nakletmiştir (*Mevâhidü’l-celil*, I, 57). Ancak eserin sonraki nesillere ulaşan tasnifine Utbî dışında başkalarının da katkıda bulunduğunu gösteren rivayetler vardır. Meselâ Utbî bu çalışmayı yapanken Ahmed b. Mervân el-Kurtubî’nin kendisine yardım ettiği (Kâdî İyâz, IV, 453; Burhâneddin İbn Ferhûn, s. 88), ayrıca öğrencilerinden Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-A’rec’in *el-Müdevvene*’deki konu tasnifini esas alarak *el-‘Utbiyye*’yi düzenlediği (İbnü’l-Faradî, I, 383), yine emir II. Hakem’in isteği üzerine Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Seyyid tarafından eserin bablara ayrıldığı (Kâdî İyâz, VII, 21) kaydedilmektedir. Öte yandan İbn Ebû Zeyd’in *Tehzîbü’l-‘Utbiyye*’si de muhtemelen bir tür tasnif çalışmasıdır. Nitekim *el-‘Utbiyye*’nin günümüze ulaşan parçalarında İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî tarafından bablara ayrılıp düzenlenmiş nüsha olduğu kaydedilmektedir. Bu bilgilerden yola çıkan Muranyî eserin Utbî’den sonra konularına göre tasnif edildiği görüşünü benimser (*Dirâsât*, s. 119-120; Utbî, *Kitâbü’l-Hac*, neşredenin girişi, s. 11-14). İbn Rüşd adına neşredilmekle birlikte öğrencisi İbnü’l-Vezzân tarafından derlenen *Fetâvâ İbn Rüşd* adlı eserde *el-‘Utbiyye*’nin şerâi’, nikâh, büyü’, akziye, rtk, hudûd ve “el-Kitâbü’l-Câmi” olmak üzere yedi ana bölüme ayrıldığı, toplam 110 kitaptan (cüz) meydana geldiği söylenir (III, 1518-1520). Bölümlerin kim tarafından düzenlendiği bilinmediği gibi *el-Beyân ve’t-tahşîl*’in bölümlere ayrılmayan matbu nüshası 121 kitaptan teşekkül etmekte ve bu kitapların tertibiyle İbnü’l-Vezzân’ın listesini verdiği tertip arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır.

VI. (XII.) yüzyıldan itibaren *el-‘Utbiyye*’nin yerini alan *el-Beyân ve’t-tahşîl*’in pek çok nüshası günümüze ulaştığı halde *el-‘Utbiyye*’nin dünya kütüphanelerinde eksiksiz veya bir araya getirilerek tamamlanmış müstakim bir nüshası yer almamaktadır (İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahşîl*, neşredenin girişi, I, 6). Eksiksiz bir nüsha olduğu söylenen (Abdülazîz Binabdullah, s. 142-143; M. İbrâhim Ali, s. 125; Brockelmann, *GAL*, I, 186; *Suppl.*, I, 301; Sez-

gin, I, 472’den naklen) Paris Bibliothèque Nationale’de kayıtlı yazmanın (nr. 1055) bu esere aidiyeti şüphelidir (Muranyî, s. 116-117; *el-‘Utbiyye*’ye ait günümüze ulaşan parçalar için bk. a.g.e., s. 106, 112-116, 120). Ancak İbn Rüşd’ün eseri içerisindeki metin kısmını teşkil eden meseleler ve İbn Ebû Zeyd’in *en-Nevâdir*’deki nakillerinden hareketle hem *el-‘Utbiyye*’nin hem de onun kaynaklarını oluşturan, ilk Mâlikî metinleri niteliğindeki semâ ve nevâzil kayıtlarının inşası mümkün görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ahmed el-Utbî, *Kitâbü’l-Hac mine’l-Mesâ’ili’l-müstahrece mine’l-esmi’a mim-mâ leyse fi’l-Müdevvene* (nşr. M. Muranyî), Beyrut 1428/2007, neşredenin girişi, s. 9-19; Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Ahbarü’l-fukahâ’ ve’l-muhaddişin* (nşr. M. L. Avila – L. Molina), Madrid 1992, s. 119-121, 234-235, 269; İbnü’l-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhim Ramazan), Beyrut 1417/1997, s. 250; İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve’z-ziyâdât* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv v.dğr.), Beyrut 1420/1999, I, 10, 12; İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, I, 383; II, 503, 634-636, 901; İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahşîl* (nşr. Muhammed Haccî v.dğr.), Beyrut 1404-1406/1984-86, I, 26-32; II, 227-228, 352-356; III, 93; VI, 429; VII, 488-489; IX, 159; X, 335-351; XI, 5, 371-376; XIV, 345; XV, 149, 421-433; XVIII, 599-620; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 5-23; a.mlf., *Fetâvâ İbn Rüşd* (nşr. Muhtâr b. Tâhir et-Tilîlî), Beyrut 1407/1987, III, 1518-1520; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 343; IV, 238, 252-254, 262, 359, 453; V, 149-154, 217; VI, 218; VII, 21; İbn Hayr, *Fehrese* (nşr. M. Fuâd Mansûr), Beyrut 1419/1998, s. 208-209; Burhâneddin İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü’l-müzeheb* (nşr. Me’ûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1417/1996, s. 88, 274, 336-337; İbn Haldûn, *Mukaddime* (nşr. Dervîş el-Cüveydî), Beyrut 1415/1995, s. 422; Hattâb, *Mevâhibü’l-celil* (nşr. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrut 1416/1995, I, 57; Füllânî, *Katfû’s-semer fi ref’i esânidi’l-muşannefât fi’l-fünûn ve’l-eser* (nşr. Âmir Hasan Sabrî), Mekke 1405/1984, s. 159; Brockelmann, *GAL*, I, 186; *Suppl.*, I, 301; Sezgin, *GAS*, I, 472; Abdülazîz Binabdullah, *Ma’lemetü’l-fikhi’l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 142-143; M. Muranyî, *Dirâsât fi meşâdiri’l-fikhi’l-Mâlikî* (trc. Ömer Sâbir Abdülcelîl v.dğr.), Beyrut 1409/1988, s. 106, 110-140; Muhammed Haccî, “el-Müstahrece li’l-‘Utbî ve’l-Beyân ve’t-tahşîl ve’l-Mukaddimât li-İbn Rüşd ekberu ishâmin Endelüsü fi’l-fikhi’l-Mâlikî”, *Buhûşü’l-mülteka’l-İsbâni’l-Magribi’s-sâni li’l-‘ulûmi’t-târîhiyye*, Madrid 1992, s. 43-48; M. İbrâhim Ali, *İştîlâhu’l-mezeheb ‘inde’l-Mâlikîyye*, Dübey 1421/2000, s. 123-129; Kâsim Ali Sa’d, *Cemheretü terâcimi’l-fukahâ’i’l-Mâlikîyye*, Dübey 1423/2002, I, 278; II, 996-998; Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, *Câmi’u’s-şürûh ve’l-havâşî*, Ebûzabi 1425/2004, III, 1669; Ali Hakan Çavuşoğlu, “Endülüs’te Re’y-Hadis Mücadelesi”, *İslâmîyat*, VII/3, Ankara 2004, s. 59-74; Ana Fernández Félix, “al-‘Utbî, Abû ‘Abd Allâh Muhammed b. Aḥmad b. ‘Abd al-‘Azîz”, *El²* (İng.), X, 945.

ALİ HAKAN ÇAVUŞOĞLU

el-UTBİYYE

(العتبية)

Muhammed b. Ahmed el-Utbî’nin (ö. 255/869)

el-Müstahrece adıyla da bilinen ve Mâlikî mezhebinde ümmehât denilen temel metinler arasında yer alan eseri

(bk. UTBÎ, Muhammed b. Ahmed).

UTEKÂ

(bk. ATİK; TULEKÂ).

UTEYBE (Benî Uteybe)

(بنو عتبية)

Adnâniler’e mensup bir Arap kabilesi.

Adını Uteybe b. Gaziyye’den alan kabilenin soyu Cüşem b. Muâviye b. Bekir b. Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Mead yoluyla Adnân’a ulaşır. Hevâzin’in kollarından Benî Sa’d ile Benî Uteybe’nin ana yurdu Orta Arabistan’ın harre alanları ve özellikle Hicaz’ın doğusundaki dağlık bölgelerdir. Arabistan’ın büyük kabilelerinden olup mensupları daha çok yarımada’nın hayvancılığa uygun alanlarında yaşıyordu. Benî Uteybe’nin zaman zaman hac kabilelerine saldırdığı ve hac mevsimlerinde olay çıkardığı yolunda kayıtlar mevcutsa da kabilenin XVII. yüzyıla kadar yaşayış tarzı ve olaylardaki rolü hakkında bilgi yoktur. Bu yüzyıldan itibaren yarımada’nın çeşitli bölgelerine dağılan Uteybeliler, Necid’den başlayarak Hicaz bölgesinin doğu kesimlerinden Kasîm’e, güneyde Kahtân, Sübey’ ve Şelâve’ye kadar geniş bir alanda yaşamaya başladılar. Az bir kesimi de Mekke ve Tâif civarındaki dağlık bölgelerde ikamet etmeyi sürdürdü. Uteybeliler özellikle siyah deve yetiştiriciliğinde çok mahirdi.

Arabistan içerisine dağıldıktan sonra özellikle Necid bölgesinde yoğunlaşan Benî Uteybe’nin nüfusunun çokluğu ve güçlü Araplar arasında, “Uteybe’ye karşı konulmaz” şeklinde darbimesel haline geldi. XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Hâil bölgesinde hüküm süren Şemmer kabilesine bağlı Benî Reşîd ile Uteybe arasında uzun mücadeleler yaşandı. 1881 ve 1882’de Reşîdiler’e tâbi Benî Harb’e saldırarak mallarını talan ettilerse de aynı yıl onlara karşı mağlûp oldular. 1893’te Uteybe kabilesine saldıran Reşîdiler kendilerinden öşür ve zekât adı altında 5000 deve aldı (Kurşun, s. 148). Uteybeliler’den İbn